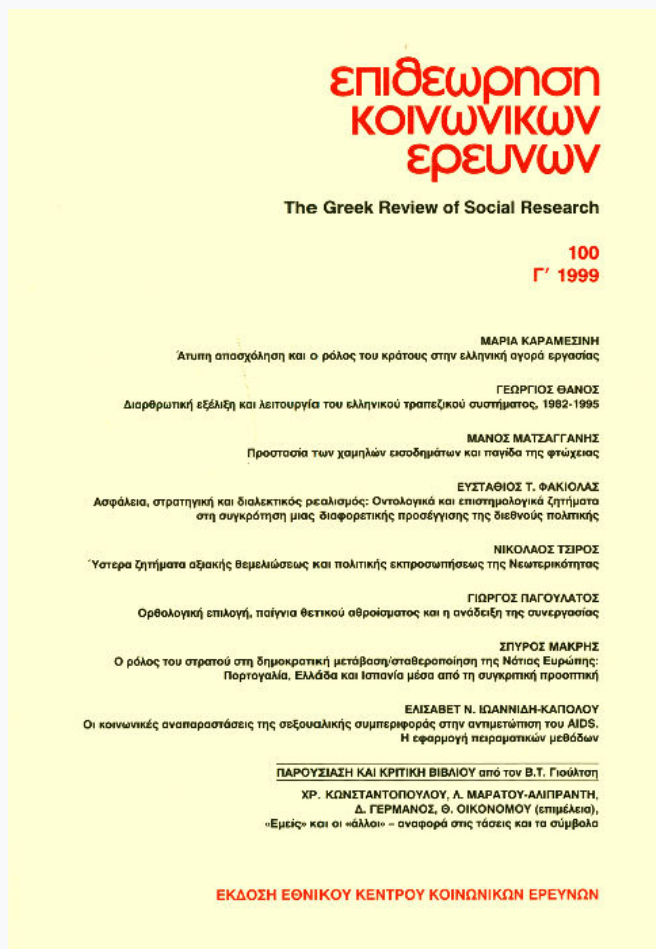

The Greek Review of Social Research

Vol 100 (1999)

100, Γ'

Ο ρόλος του στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της Νότιας Ευρώπης: Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία μέσα από τη συγκριτική προοπτική

Σπύρος Μακρής

doi: [10.12681/grsr.756](https://doi.org/10.12681/grsr.756)

Copyright © 1999, Σπύρος Μακρής

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Μακρής Σ. (1999). Ο ρόλος του στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της Νότιας Ευρώπης: Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία μέσα από τη συγκριτική προοπτική. *The Greek Review of Social Research*, 100, 173–194. <https://doi.org/10.12681/grsr.756>

Σπύρος Μακρής*

Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΟΥ ΣΤΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ
ΜΕΤΑΒΑΣΗ/ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΤΗΣ ΝΟΤΙΑΣ ΕΥΡΩ-
ΠΗΣ: ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ, ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΙ ΙΣΠΑΝΙΑ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΟΠΤΙΚΗ**

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Οι σχέσεις πολιτικής-στρατού αποτελούν το πιο σημαντικό κεφάλαιο της συγκριτικής πολιτικής ανάλυσης. Από τη δεκαετία του 1960, και ιδιαίτερα μετά το «τρίτο κύμα» του εκδημοκρατισμού (S. P. Huntington) στα μέσα της δεκαετίας του 1970, η στρατιωτική κοινωνιολογία απέκτησε καινούργιο ενδιαφέρον. Οι δημοκρατικές μεταβάσεις στη Ν. Ευρώπη έδειξαν ότι το μείζον ζήτημα στον εκδημοκρατισμό των τριών δικτατοριών ήταν το ζήτημα του πολιτικού ελέγχου των ενόπλων δυνάμεων από την εκτελεστική εξουσία. Το παρόν άρθρο επιχειρεί να εξετάσει το ρόλο του στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της Ν. Ευρώπης. Σκοπός του είναι: i) να φωτίσει την παράδοση του πραιτοριανισμού, ii) να καταστήσει σαφές πώς ο στρατός επηρέασε τη μετάβαση και τον εκδημοκρατισμό, iii) να επισημάνει τις επιπτώσεις του ζητήματος των ενόπλων δυνάμεων στη συγκρότηση και στη σταθεροποίηση των νέων καθεστώτων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ζεύγος αυταρχισμός/δημοκρατία στις περιπτώσεις που το αυταρχικό καθεστώς προσλαμβάνει το χαρακτήρα της στρατιωτικής δικτατορίας υποκαθίσταται από το ζεύγος στρατός/δημοκρατία. Πράγματι, η εμπειρία των δημοκρατικών μεταβάσεων στη Νότια Ευρώπη (Πορτογαλία, Ελλάδα και Ισπανία) έδειξε ότι το μείζον ζήτημα στην πορεία του εκδημοκρατισμού των τριών αυταρχικών/στρατιωτικών καθεστώτων

---

* Διδάκτωρ Πολιτικών Επιστημών.

** Το κείμενο βασίζεται σε εισήγηση του συγγραφέα στο συνέδριο *Η Δικτατορία 30 χρόνια μετά*, που πραγματοποιήθηκε η Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης και το Ίδρυμα Σάκη Καράγιωργα στις 9-12 Δεκεμβρίου 1997.

ήταν το ζήτημα της πειθαρχησης/ενσωμάτωσης των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική εξουσία. Η υπαγωγή του στρατού στις μεταβατικές κυβερνήσεις, με άλλα λόγια η πραγματική και θεσμική θωράκιση της αρχής του πολιτικού ελέγχου (civilian supremacy), της αρχής, όπως θα δούμε εν συνεχεία, σύμφωνα με την οποία οι ένοπλες δυνάμεις υπόκεινται ως προς την αποστολή, την οργάνωση και τη δράση τους στους δημοκρατικά εκλεγμένους φορείς της πολιτικής εξουσίας, αποτέλεσε το *terminus ante quem* της ολοκλήρωσης των νοτιοευρωπαϊκών μεταβάσεων και το σημείο εκκίνησης της δημοκρατικής σταθεροποίησης των μεταδικτατορικών πολιτικών συστημάτων.

Το ζήτημα του ρόλου του στρατού στις δημοκρατικές μεταβάσεις της Νότιας Ευρώπης φαίνεται εκ πρώτης όψεως αρκετά περίπλοκο. Κάθε περίπτωση παρουσιάζει ξεχωριστό ενδιαφέρον. Ωστόσο, ο κοινός χαρακτήρας των κοινωνικο-οικονομικών μετασχηματισμών που συντελέστηκαν στις χώρες αυτές μεταπολεμικά, και ιδίως από τη δεκαετία του 1960 και εφεξής,¹ η μακρόχρονη, με εξαίρεση την ελληνική περίπτωση, παρουσία των τριών στρατιωτικών καθεστώτων και η εν χορώ κατάρρευσή τους στα μέσα της δεκαετίας του 1970, κατάρρευση που σήμανε την απαρχή ενός μείζονος κύματος εκδημοκρατισμού σε παγκόσμια κλίμακα, «το τρίτο κύμα», κατά το S. P. Huntington,² δημιούργησαν τις απαραίτητες προϋποθέσεις ώστε να δημιουργηθεί ένα κοινό πεδίο συγκριτικής ανάλυσης, πάνω στο οποίο μπορούμε να εφαρμόσουμε μια σειρά από βασικές υποθέσεις εργασίας.

Το παρόν άρθρο επιχειρεί να εξετάσει το ρόλο του στρατού στη δημοκρατική μετάβαση/σταθεροποίηση της Νότιας Ευρώπης χρησιμοποιώντας τη μεθοδολογία της συγκριτικής ανάλυσης (case studies). Συγκεκριμένα, σκοπός του είναι, μέσα από τη συγκριτική προοπτική της

1. Giulio Sapelli, 1995, *Southern Europe since 1945. Tradition and Modernity in Portugal, Spain, Italy, Greece and Turkey*, London and New York, Longman. Για τους ρυθμούς ανάπτυξης των τριών νοτιοευρωπαϊκών οικονομιών μετά την κατάρρευση των αυταρχικών καθεστώτων, βλ. Jose Maria Maravall, 1996, «Η Εμπειρία της Νότιας Ευρώπης», στο Χρ. Λυριντζής, Ηλ. Νικολακόπουλος, Δ. Σωτηρόπουλος (επιμέλεια), *Κοινωνία και Πολιτική. Όψεις της Γ' Ελληνικής Δημοκρατίας 1974-1994*, Αθήνα, Θεμέλιο, σ. 58 κ.ε..

2. Samuel P. Huntington, 1984, «Will More Countries Become Democratit?», *Political Science Quarterly*, 99, No 2, σ. 193-218, Dean McSweeney and Clive Tempest, 1993, «The Political Science of Democratic Transition in Eastern Europe», *Political Studies*, XLI, σ. 408-419, Georg Sorensen, 1993, *Democracy and Democratization*, Boulder, San Francisco, Oxford, Westview Press, σ. 31 κ.ε., και David Potter, David Goldblatt, Margaret Kiloh, Paul Lewis (eds), 1997, *Democratization*, Cambridge, Polity Press in association with Open University, σ. 9.

νοτιοευρωπαϊκής δημοκρατικής εμπειρίας, i) να φωτίσει τη μακρά παράδοση των στρατιωτικών επεμβάσεων στη Νότια Ευρώπη, ii) να καταστήσει σαφές με ποιο τρόπο και σε ποια έκταση ο ρόλος του στρατού επηρέασε τον τύπο της μετάβασης και τα όρια του εκδημοκρατισμού, και iii) να επισημάνει τις επιπτώσεις του ζητήματος των ενόπλων δυνάμεων τόσο στη διαδικασία συγκρότησης των νέων δημοκρατικών καθεστώτων όσο και στη δημοκρατική σταθεροποίηση των νέων πολιτικών συστημάτων. Ωστόσο, αρχικά, θα παρουσιάσουμε τα βασικά σημεία της σημερινής συζήτησης για τις σχέσεις πολιτικής, στρατού και δημοκρατίας.

1. ΠΟΛΙΤΙΚΗ, ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ ΣΤΗ ΜΕΤΑΨΥΧΡΟΠΟΛΕΜΙΚΗ ΕΠΟΧΗ

Το ζήτημα των σχέσεων πολιτικής-στρατού στη δημοκρατία αποτελεί το μείζον ζήτημα στην πολιτική ατζέντα των δημοκρατικών αρχηγών και στη θεωρητική ατζέντα των πολιτικών επιστημόνων.³ Η κατά κύματα ογκούμενη δημοκρατική εμπειρία σε παγκόσμια κλίμακα την τελευταία 25ετία, η πρόσφατη εμπειρία της κατάρρευσης των αυταρχικών καθεστώτων στην Ανατολική Ευρώπη και το τέλος του Ψυχρού Πολέμου⁴ ανέτρεψαν εκ βάθρων το χαλαρό διπολικό μοντέλο των μεταπολεμικών διεθνών σχέσεων, μετέβαλαν άρδην τις στρατιωτικές και αμυντικές πολιτικές των κρατών και συντέλεσαν σημαντικά στην αναθέρμανση της συζήτησης για τις σχέσεις πολιτικής-στρατού, ώστε να προσαρμοσθεί στις απαιτήσεις της λεγόμενης «νέας παγκόσμιας τάξης».

Αντίθετα με τις δύο δεσπόζουσες στη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου προσεγγίσεις των σχέσεων πολιτικής-στρατού: i) της προσέγγισης της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας, που ασχολήθηκε με τις επιπτώσεις της μονοκρατορίας των ενόπλων δυνάμεων στην εκπόνηση της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής ιδιαίτερα των δύο υπερδυνάμεων και ii) της προσέγγισης της αναπτυξιακής σχολής, που επικέντρωσε την προσοχή της στα μιλιταριστικά καθεστώτα της Λατινικής Αμερικής, στρέφοντας για πρώτη φορά το επιστημονικό ενδιαφέρον προς την πλευρά των

3. Larry Diamond and Mare F. Plattner (eds), 1995, *Civil-Military Relations and Democracy*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, σ. x.

4. Θ. Κουλουμπής, Δ. Κώνστας, 1985, *Διεθνείς Σχέσεις. Μία συνολική προσέγγιση*, Τόμος Β', Αθήνα, Παπαζήσης, σ. 121.

ανθρώπινων δικαιωμάτων και του εκδημοκρατισμού, η σημερινή συζήτηση δείχνει να εδραϊώνεται στο πλαίσιο μιας πρωτόγνωρης, παρότι λανθάνουσας στα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου, με τη μορφή του ελέγχου των εξοπλισμών και του περιορισμού των πυρηνικών όπλων,⁵ θεωρητικής προβληματικής, η οποία αρθρώνεται γύρω από δύο βασικούς μεθοδολογικούς και πολιτικούς άξονες σκέψης και δράσης: *πρώτον*, στη ριζική αναθεώρηση του ρόλου και της αποστολής των ενόπλων δυνάμεων στη νέα εποχή και, *δεύτερον*, στη δραστική μείωση τόσο του έμφυχου δυναμικού των στρατών όσο και των στρατιωτικών δαπανών.⁶

Ο S. P. Huntington, από τους βασικούς πρωταγωνιστές της συζήτησης, αποδίδει την επιτυχία της αναθεώρησης στην εμφάνιση τριών τουλάχιστον νέων στοιχείων: *Πρώτον*, τα όρια του στρατιωτικού επαγγελματισμού και του πολιτικού ελέγχου καθίστανται αποδεκτά σε παγκόσμια κλίμακα. *Δεύτερον*, οι νέες πολιτικές και στρατιωτικές ελίτ έχουν αναγνωρίσει το γεγονός ότι η θεσμοποίηση της αρχής του πολιτικού ελέγχου υπηρετεί ικανοποιητικά τα συμφέροντα αμφοτέρωθεν. *Τρίτον*, η επανεξέταση των σχέσεων πολιτικής-στρατού οδηγεί σταδιακά στη διευθέτηση μιας σειράς χρόνιων αιτημάτων της διεθνούς κοινότητας, όπως είναι η μείωση του στρατιωτικού προσωπικού, η περικολπή των αμυντικών προϋπολογισμών, ο περιορισμός των εξοπλισμών, η αναβάθμιση των ανθρώπινων δικαιωμάτων κ.λπ., αιτημάτων τα οποία τυγχάνουν ευρείας λαϊκής αποδοχής.⁷

Στις λεγόμενες νέες δημοκρατίες,⁸ οι σχέσεις πολιτικής-στρατού αφορούν την επίλυση τεσσάρων κυρίως προβλημάτων: i) την εξάλειψη της παράδοσης του στρατιωτικού επεμβατισμού, ii) τη διατήρηση ή όχι των στρατιωτικών προνομίων, iii) τον ακριβή καθορισμό του ρόλου και της αποστολής των ενόπλων δυνάμεων στη νέα εποχή, και iv) τον εκσυγχρονισμό της στρατιωτικής τεχνολογίας. Ο Huntington υποστηρίζει ότι μελλοντικά τα κρίσιμα προβλήματα των σχέσεων πολιτικής-στρατού είναι πολύ πιθανόν να προέλθουν από την πλευρά των πολιτικών, εξαιτίας της αποτυχίας των νέων δημοκρατικών κυβερνήσεων να προ-

5. Στο *ίδιο*, σ. 83 κ.ε.. Βλ., επίσης, Jozef Goldblat, 1982, *Agreements for Arms Control. A Critical Survey*, Sipri, London, Taylor and Francis Ltd, και Josephine O' Connor Howe (ed.), 1984, *Armed Peace: The Search for World Security*, London, Macmillan.

6. Larry Diamond and Mare F. Plattner (eds), *Civil-Military ...*, ό.π., σ. ix.

7. Στο *ίδιο*, σ. xii.

8. Βλ. Francisco C. Weffort, 1993, «What is a "new democracy"?», *International Social Science Journal*, 136, σ. 245-256.

ωθήσουν την αναγκαία οικονομική ανάπτυξη και να διατηρήσουν το Νόμο και την Τάξη. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι η ανάσχεση της ομαλοποίησης των σχέσεων πολιτικής-στρατού στην παρούσα φάση του εκδημοκρατισμού μπορεί να προέλθει είτε από την έλλειψη ισχυρών πολιτικών θεσμών είτε από φιλόδοξους πολιτικούς ηγέτες, τύπου Yeltsin, οι οποίοι ίσως επιχειρήσουν να χρησιμοποιήσουν τους στρατιωτικούς ως συνεργούς, με απώτερο σκοπό την υπονόμευση ή την ανατροπή της δημοκρατίας.⁹

Οι δύο ακραίες αντιλήψεις για το ρόλο του στρατού στη δημοκρατία, ο *στρατός/σωτήρας* και ο *στρατός/απειλή*, έχουν ατονήσει και παραχωρήσει τη θέση τους στη φιλελεύθερη αντίληψη, σύμφωνα με την οποία μεταξύ των δύο αντίπαλων πλευρών πρέπει να επικρατεί ένας σαφής διαχωρισμός αρμοδιοτήτων. Οι οπαδοί της φιλελεύθερης αντίληψης υποστηρίζουν ότι οι στρατιωτικοί οφείλουν να αναγνωρίσουν την αρχή του πολιτικού ελέγχου, ενώ οι πολιτικοί πρέπει να παραδεχτούν ότι ο στρατός είναι συντεταγμένο όργανο της δημοκρατικής πολιτείας, συνεπώς έχουν επιτακτικό καθήκον να ενημερώνονται πάνω σε ζητήματα άμυνας και στρατιωτικής κουλτούρας.¹⁰

Οι στρατοί στη νέα εποχή τείνουν να απολέσουν τις ψυχροπολεμικές τους αποστολές, ενώ ο πολιτικός του ρόλος φθίνει σημαντικά. Στο βαθμό που οι απειλές της εθνικής επικράτειας των κρατών δεν προέρχονται πλέον από εξωτερικούς κινδύνους, οι στρατιωτικοί καλούνται να διαδραματίσουν έναν καινούργιο ρόλο στην παγκόσμια σκηνή. Η φιλοσοφία της φιλελεύθερης αντίληψης ενθαρρύνει το διάλογο μεταξύ των δύο πλευρών, ιδιαίτερα σε θέματα παγκόσμιας ασφάλειας. Παράλληλα, υποστηρίζει ότι οι πολιτικοί που χειρίζονται τα ζητήματα άμυνας πρέπει να ενεργούν με διορατικότητα και αποτελεσματικότητα. Οι στρατιωτικοί αρχηγοί από την πλευρά τους πρέπει να ενημερώνονται διαρκώς πάνω σε ζητήματα στρατιωτικής τεχνολογίας. Οι ένοπλες δυνάμεις στη «νέα παγκόσμια τάξη» οφείλουν να δοκιμαστούν στην αναζήτηση νέων ρόλων, ώστε να διασφαλίζεται τόσο η ποιότητα του στρατιωτικού επαγγελματισμού όσο και η σταθερότητα των σχέσεων πολιτικής-στρατού.¹¹

9. Samuel P. Huntington, «Reforming Civil-Military Relations», στο Larry Diamond and Mare F. Plattner (eds), *Civil-Military ...*, ό.π., σ. 8 κ.ε., και David Potter, David Goldblatt, Margaret Kiloh, Paul Lewis (eds), *Democratization*, ό.π., σ. 184.

10. Joseph S. Nye, Jr., «The Liberal Tradition», στο Larry Diamond and Mare F. Plattner (eds), *Civil-Military ...*, ό.π., σ. 152 κ.ε..

11. Στο ίδιο, σ. 156.

2. Η ΠΑΡΑΔΟΣΗ ΤΟΥ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΟΥ ΕΠΕΜΒΑΤΙΣΜΟΥ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΕΥΡΩΠΗ

Ο ρόλος του στρατού στις δημοκρατικές μεταβάσεις/σταθεροποιήσεις των τριών χωρών της Νότιας Ευρώπης οφείλεται εν πρώτοις στην ύπαρξη μιας μακράς παράδοσης στρατιωτικών επεμβάσεων στη νεότερη πολιτική τους ζωή.¹² Η επέμβαση των στρατιωτικών στα πολιτικά δρώμενα της Νότιας Ευρώπης αποτελεί έναν κρίσιμο ιστορικό παράγοντα συγκρότησης των τριών κρατών-εθνών. Οι νοτιοευρωπαϊκοί στρατοί διαμόρφωσαν καθοριστικά με τις συνεχείς επεμβάσεις τους στην πολιτική τους εκάστοτε όρους της κρατικής ανάπτυξης.

Στην Πορτογαλία, γράφουν οι T. Bruneau και A. Macleod, «η ψήφιση του Συντάγματος του 1976 δε σήμανε το τέλος των επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική [...]. Αντίθετα, θεσμοποίησε το ρόλο των ενόπλων δυνάμεων, διατηρώντας μια υψηλή θέση εποπτείας στο Συμβούλιο της Επανάστασης, το οποίο απαρτιζόταν εξ ολοκλήρου από στελέχη του στρατού».¹³

Μολονότι η Πορτογαλία έχει να επιδείξει μια μακρόχρονη παράδοση συνταγματικού φιλελευθερισμού, ο χαρακτήρας της παράδοσης αυτής, όπως σε όλη τη Νότια Ευρώπη, υπήρξε ολιγαρχικός και αντιδημοκρατικός. Στα τέλη του 19ου αιώνα φιλελεύθεροι και συντηρητικοί επικαλούνταν την έλευση ενός «σιδερένιου χειρουργού», ο οποίος θα έφερνε σε πέρας το αναγκαίο και δύσκολο έργο του κοινωνικού και οικονομικού εκσυγχρονισμού. Πράγματι, από τη δεκαετία του 1890 και μετά οι οπαδοί του ολιγαρχικού φιλελευθερισμού εφάρμοσαν ένα αυταρχικό μοντέλο πολιτικής διακυβέρνησης, το οποίο στηριζόταν στη συστηματική υποβάθμιση του κοινοβουλευτισμού και στην εναλλαγή δικτατοριών. Ακόμη και το Κίνημα των Δημοκρατικών, που εκθρόνισε τη Μοναρχία, το 1910, σημαδεύτηκε από τη βία. Παρότι όμως ο πορτογαλικός πραιτοριανισμός (praetorianism) δεν υπήρξε τόσο ισχυρός όσο ο ισπανικός, η Πορτογαλία, στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, γνώρισε μια σειρά από αυταρ-

12. Για τη φιλολογία των στρατιωτικών επεμβάσεων στην πολιτική, βλ., ενδεικτικά, Βασίλης Καπετανγιάννης, 1980, «Θεωρητικές προσεγγίσεις στο πρόβλημα των στρατιωτικών επεμβάσεων στην πολιτική», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 9, σ. 23-34, και Θάνος Βερέμης, Samuel Finer, Alfred Stepan, Eric Nordlinger (επιμέλεια/κείμενα), 1989, *Στρατός και Πολιτική*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκουλας.

13. Thomas C. Bruneau, Alex Macleod, 1986, *Politics in Contemporary Portugal. Parties and the Consolidation of Democracy*, Boulder, Colorado, Lynne Rienner Publishers, σ. 12.

χικά καθεστώτα, που υπονόμευσαν κάθε προηγούμενο φιλελεύθερης παράδοσης. Το στρατιωτικό πραξικόπημα της 28ης Μαΐου 1926 κατέλυσε την Πρώτη Πορτογαλική Δημοκρατία (1910-1926), συμβάλλοντας τα μέγιστα στην εγκαθίδρυση ενός υπερσυντηρητικού αυταρχικού καθεστώτος, η κατάρρευση του οποίου, σαράντα οκτώ χρόνια μετά, άνοιξε το δρόμο για τη μετάβαση της Πορτογαλίας στη δημοκρατία.¹⁴

Στην Ελλάδα, η πτώση της απριλιανής στρατιωτικής δικτατορίας δε σηματοδότησε μόνο την αποκατάσταση της δημοκρατικής νομιμότητας, αλλά συνέτεινε παράλληλα, ως φυσικό επακόλουθο, και στην ενεργοποίηση των διαδικασιών κατάρρευσης του μετεμφυλιακού κράτους των εθνικοφρόνων, θέτοντας τέρμα σε μια μακρόχρονη παράδοση επεμβάσεων των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική.¹⁵ Η αποτυχία του κυοφορηθέντος στρατιωτικού πραξικοπήματος της 24ης Φεβρουαρίου 1975¹⁶ ενισχύει την παραπάνω θέση, διαφοροποιώντας σημαντικά την ελληνική εμπειρία από τις αντίστοιχες της ιβηρικής χερσονήσου.

Οι στρατιωτικές εξεγέρσεις 1843/1862 και ιδιαίτερα του 1909 προώθησαν τον πολιτικό εκσυγχρονισμό του ολιγαρχικού κοινοβουλευτισμού συναντώντας ελάχιστη αντίσταση. Την περίοδο 1916-1936 οι στρατιωτικοί ενέτειναν τον επεμβατισμό τους στην πολιτική, στο πολωμένο κλίμα που επέβαλε ο Εθνικός Διχασμός (1915-1917), υπηρξάντας κάθε φορά τα συμφέροντα της μίας ή της άλλης πολιτικής παράταξης.

14. Γκιουζέππε Γκάντι, 1975, *Ο Νεοφασισμός στην Ευρώπη*, Αθήνα, Νέα Σύνορα, σ. 228 κ.ε., Stephen J. Lee, 1987, *The European Dictatorships 1918-1945*, London and New York, Routledge, σ. 221 κ.ε., και Stanley G. Payne, 1995, *A History of Fascism 1914-45*, London, USL Press, σσ. 142 κ.ε. και 312 κ.ε..

15. Νικόλαος Α. Σταύρου, *χ.χ., Συμμαχική Πολιτική και Στρατιωτικές Επεμβάσεις. Ο πολιτικός ρόλος των ελληνικών στρατιωτικών*, Αθήνα, Παπαζήσης, Γιώργης Κατηφόρης, 1975, *Η Νομοθεσία των Βαρβάρων*, Αθήνα, Θεμέλιο, Γιώργος Ν. Γιαννόπουλος, Richard Clogg (επιμέλεια), 1976, *Η Ελλάδα κάτω από Στρατιωτικό Ζυγό*, Αθήνα, Παπαζήσης, Γιώργος Δερτιλής, 1977, *Κοινωνικός Μετασχηματισμός και Στρατιωτική Επέμβαση 1880-1909*, Αθήνα, Εξάντας, Νίκος Μουζέλης, 1978, *Νεοελληνική Κοινωνία. Οφεις Υπάναπτυξης*, Αθήνα, Εξάντας, Βίκτωρ Παπακοσμάς, 1981, *Ο Στρατός στην Πολιτική Ζωή της Ελλάδος*, Αθήνα, Εστία, Θάνος Βερέμης, 1983, *Οι Επεμβάσεις του Στρατού στην Ελληνική Πολιτική 1916-1936*, Αθήνα, Οδυσσεάς, Constantine P. Danopoulos, 1984, *Warriors and Politicians in Modern Greece*, Chapel Hill, N.C., U.S.A., Documentary Publications και Νίκος Π. Μουζέλης, 1987, *Κοινοβουλευτισμός και Εξβιομηχάνιση στην Ημι-περιφέρεια. Ελλάδα, Βαλκάνια, Λατινική Αμερική*, Αθήνα, Θεμέλιο.

16. Δημήτρης Χονδροκούκης, 1976, *Πραξικοπήματα και Επαναστάσεις από τον Όθωνα μέχρι Σήμερα*, Αθήνα, Πλειάς, σ. 150 κ.ε..

Ωστόσο, μετά το κίνημα του 1935, τη δικτατορία της 4ης Αυγούστου και τα κοσμογονικά γεγονότα του Β' Παγκόσμιου Πολέμου και του Εμφύλιου (1944-1949), ο νέος κύκλος του πραιτοριανισμού υπηρέτησε αποκλειστικά τις σκοπιμότητες των συντηρητικών πολιτικών δυνάμεων. Μόνο την περίοδο 1967-1974 διαφάνηκε για πρώτη φορά καθαρά η πρόθεση των Ελλήνων αξιωματικών να κυβερνήσουν αυτόνομα, εκφράζοντας τα στενά σωματειακά και επαγγελματικά τους συμφέροντα.

Ο ρόλος των ενόπλων δυνάμεων στην περίπτωση της Ισπανίας δεν εξαντλείται στο εκδηλωθέν στρατιωτικό πραξικόπημα της 23ης Φεβρουαρίου 1981, αλλά συνδέεται και εδώ με μια μακρά παράδοση επεμβάσεων του στρατού στην πολιτική, οι καταβολές της οποίας ανάγονται στο ιστορικό πλαίσιο του 19ου αιώνα. Η Ισπανία υπήρξε ο κατ' εξοχήν τόπος του πραιτοριανισμού. «Ο Tejero», γράφει ο R. Graham, «δεν ήταν ο πρώτος Ισπανός αξιωματικός που απείλησε το κοινοβούλιο [...] Από το 1814 μέχρι το 1936 η Ισπανία κατέστη μάρτυρας πενήντα τεσσάρων σχεδόν αποπειρών του στρατού ή ομάδων αξιωματικών να αλλάξουν ή να ανατρέψουν υπάρχουσες κυβερνήσεις».¹⁷ Ο στρατός καθ' όλη τη διάρκεια του περασμένου αιώνα έπαιξε καθοριστικό ρόλο στην έκβαση του πολιτικού αγώνα. Αρχικά, ο ρόλος των στρατιωτικών στην πολιτική ήταν φιλελεύθερος. Από τον Πόλεμο της Ανεξαρτησίας μέχρι την Παλινόρθωση (1805-1875) εκδηλώθηκαν είκοσι και πλέον προνοντσιαμέντο εναντίον του στέμματος και υπέρ του συνταγματικού φιλελευθερισμού.¹⁸ Η Παλινόρθωση, αποτέλεσμα ενός συντηρητικού στρατιωτικού κινήματος, σηματοδότησε τη στροφή των ενόπλων δυνάμεων προς τα δεξιά. Η δικτατορία του στρατηγού Primo de Rivera (1923-1930) δεν αποτέλεσε μόνο την κορύφωση της ιδεολογικής μετακίνησης των Ισπανών αξιωματικών προς την αυταρχική δεξιά, αλλά και μια πρόωμη εκδοχή του εθνικιστικού φρανκικού καθεστώτος.¹⁹

17. Robert Graham, 1984, *Spain. Change of a nation*, London, Michael Joseph, σ. 190.

18. Στο ίδιο, σ. 190 κ.ε.. Για το προνοντσιαμέντο, τον κατ' αρχήν φιλελεύθερο και αντιμοναρχικό χαρακτήρα του, τη μεταγενέστερη στροφή του προς τα δεξιά κ.λπ., βλ. Έντουαρντ Λούττβακ, 1975, *Πραξικόπημα. Πρακτικό Εγχειρίδιο*, Αθήνα, Βέργος, σ. 22 κ.ε..

19. Pedro Vilanova, 1983, «Spain: The Army and the Transition», στο David S. Bell (ed.), *Democratic Politics in Spain: Spanish Politics after Franco*, London, Frances Pinter Publishers, σ. 148 κ.ε., και Stanley G. Payne, *A History ...*, ό.π., σσ. 138 κ.ε., 252 κ.ε. και passim.

3. ΣΤΡΑΤΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΜΕΤΑΒΑΣΕΙΣ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΕΥΡΩΠΗ

3.1. Η περίπτωση της Πορτογαλίας

Ο ρόλος του στρατού στις δημοκρατικές μεταβάσεις της Νότιας Ευρώπης υπήρξε αναμφίβολα σημαντικός. Ο στρατός διαμόρφωσε σε μεγάλο βαθμό την έκβαση, το χαρακτήρα και τα όρια του εκδημοκρατισμού. Η μακρά παράδοση του πραιτοριανισμού και η παρουσία των τριών στρατιωτικών καθεστώτων επέδρασαν καταλυτικά στις διαδικασίες συγκρότησης των νέων πολιτικών συστημάτων. Ο πολιτικός έλεγχος των ενόπλων δυνάμεων από τις προσωρινές κυβερνήσεις, ιδιαίτερα στην περίπτωση της Πορτογαλίας, αποτέλεσε τη λυδία λίθο της δημοκρατικής εδραίωσης και σταθεροποίησης.

Στην Πορτογαλία, οι σχέσεις πολιτικής-στρατού καθορίζονται από την παρουσία του Estado Novo (1926-1974), του μακροβιότερου αυταρχικού καθεστώτος στην Ευρώπη.²⁰ Το πραξικόπημα της 28ης Μαΐου 1926 κατέλυσε την Πρώτη Πορτογαλική Δημοκρατία, εγκαινιάζοντας μια νέα περίοδο στις σχέσεις πολιτικών και στρατιωτικών, που ολοκληρώθηκε σαράντα οκτώ χρόνια μετά με το στρατιωτικό πραξικόπημα της 25ης Απριλίου 1974. Η «επανάσταση των γαριφάλων» ανέτρεψε το αυταρχικό καθεστώς των Antonio de Oliveira Salazar (1928-1968) και Marcello Caetano (1968-1974), οδηγώντας την Πορτογαλία στο δρόμο της δημοκρατίας. Το «Νέο Κράτος», όπως και το φρανκικό καθεστώς, υπήρξε ένα στρατιωτικό καθεστώς «πολιτικοποιημένο». Ωστόσο, η παρουσία του πορτογαλικού στρατού, σε αντίθεση με τον ισπανικό, δεν ήταν ιδιαίτερα ορατή στην κρατική δομή εξουσίας. Η κατάσταση αυτή άλλαξε άρδην μετά το 1974. Ο στρατός ανέλαβε και πάλι ανοιχτά τις τύχες της Πορτογαλίας, επηρεάζοντας καταλυτικά τον τύπο και το περιεχόμενο του εκδημοκρατισμού.²¹

20. Philippe C. Schmitter, 1979, «The "Regime d' Exception" that became the Rule: Forty-Eight Years of Authoritarian Domination in Portugal», στο Lawrence S. Graham and Harry M. Makler (eds), *Contemporary Portugal. The Revolution and Its Antecedents*, Austin and London, University Texas Press, σ. 3 κ.ε., Douglas L. Wheeler, «The Military and the Portuguese Dictatorship, 1926-1974: "The Honor of the Army"», στο Lawrence S. Graham and Harry M. Makler (eds), *Contemporary ...*, ό.π., σ. 191 κ.ε., Thomas C. Bruneau, 1984, *Politics and Nationhood. Post-Revolutionary Portugal*, New York, Praeger Publishers, σ. 31 κ.ε., και Stanley G. Payne, *A History ...*, ό.π., σσ. 142 κ.ε. και 312 κ.ε..

21. Felipe Agüero, 1995, «Democratic Consolidation and the Military in Southern Europe and South America», στο Richard Gunther, P. Nikiforos Diamandouros and Hans-Jürgen Puhle (eds), *The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Competitive Perspective*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, σ. 140 κ.ε..

Στην περίπτωση της Πορτογαλίας, η έναρξη της δημοκρατικής μετάβασης ορίζεται από το πραξικόπημα της 25ης Απριλίου 1974. Το πραξικόπημα οργανώθηκε από κατώτερους αξιωματικούς (το κίνημα των λοχαγών), με αφορμή τα χρόνια σωματειακά τους προβλήματα, που σχετίζονταν με τους Αποικιακούς Πολέμους της Πορτογαλίας στην Αφρική (1961-1974). Το κίνημα των λοχαγών ή *Κίνημα των Ενόπλων Δυνάμεων* (ΚΕΔ) δεν ήταν ομοιογενές. Μεταξύ των αξιωματικών επικράτησαν τρεις διαφορετικές τάσεις, που οδήγησαν σε έντονους αγώνες ηγεμόνευσης στα πλαίσια του στρατιωτικού κινήματος.

Η πρώτη τάση υποστήριξε μια «δημοκρατία λαϊκών συνελεύσεων», οι οποίες θα διευθύνονταν από στρατιωτικούς και θα αντικαθιστούσαν σαν φορείς εξουσίας το αστικό κοινοβούλιο. Η δεύτερη τάση υποστήριξε μια «λαϊκή δημοκρατία ανατολικού τύπου», ενώ η τρίτη τάση αποσκοπούσε σε ένα «δημοκρατικό σοσιαλισμό», που θα επέτρεπε να αναπτυχθεί ένα πλουραλιστικό κομματικό σύστημα.²² Εξαιτίας των έντονων εσωτερικών του διαφοροποιήσεων το ΚΕΔ συμμάχησε με ένα ευρύ ιδεολογικό φάσμα των πολιτικών κομμάτων, από την άκρα αριστερά μέχρι την κεντροδεξιά, και σχημάτισε σε διάστημα 18 μηνών *έξι μεταβατικές κυβερνήσεις*, ως αποτέλεσμα κάθε φορά της πρόσκαιρης συμμαχίας μιας διαφορετικής ομάδας στρατιωτικών και πολιτικών. Η πρώτη προσωρινή κυβέρνηση σχηματίστηκε με το στρατηγό Antonio de Spínola στη θέση του ΠτΔ. Ο Spínola, παρότι ήταν αρχιστράτηγος στην Αποικία της Γουϊνέας, είχε εναντιωθεί στις αρχές του χρόνου στην αποικιοκρατική πολιτική του Caetano, δίνοντας έτσι στους κατώτερους αξιωματικούς το πράσινο φως του πραξικοπήματος. Μπορεί η επιλογή ενός συντηρητικού ανώτατου αξιωματικού στην κορυφή του κράτους και του νέου επαναστατικού καθεστώτος να ήταν εκ μέρους του ΚΕΔ πολιτικά ορθή, ωστόσο δε στέφθηκε με επιτυχία. Η συνεργασία του Spínola με μερίδες του κεφαλαίου τον κατέστησε σύντομα *persona non grata* στην πλειοψηφία του στρατιωτικού κινήματος και στο λαό. Τον Ιούλιο του 1974, ο συντηρητικός πρωθυπουργός Adelino Palma Carlos, επιλογή του Spínola, αντικαταστάθηκε από τον αριστερό συνταγματάρχη Vasco Gonçalves, έναν εκ των αρχηγών της «επανάστασης των γαρφάλων», που συνδεόταν στενά με το ΚΚΠ. Στις αρχές του Φθινοπώρου του 1974, η σύγκρουση Spínola/ΚΕΔ κορυφώθηκε. Στις 30 Σεπτεμβρίου, ο Spínola παραιτήθηκε και αντικαταστάθηκε από το στρατηγό Costa Gomes.

22. Ισαχίμ Ράσσε, Ηλίας Α. Κατσούλης κ.ά., 1985, *Τα Πολιτικά Κόμματα της Δυτικής Ευρώπης*, Τόμος Β', Θεσσαλονίκη, Εγνατία, σ. 371.

Η κρίση της μετάβασης έφτασε σε οριακό σημείο στις 11 Μαΐου 1975, οδηγώντας την Πορτογαλία στα όρια της κοινωνικής επανάστασης.²³ Τα αριστερά στοιχεία του στρατού, οι αξιωματικοί δηλαδή που έβλεπαν με συμπάθεια το ΚΚΠ, κέρδισαν την ηγεμονία μέσα στο ΚΕΔ. Μπροστά στη νέα συγκυρία, το κίνημα των λοχαγών, που από τον Ιούλιο του 1974 βρισκόταν υπό τις διαταγές του συντονιστή του απριλιανού πραξικοπήματος, Otelo Saraiva de Carvalho, επιχειρώντας με αυτόν τον τρόπο να ισχυροποιηθεί απέναντι σε μια ενδεχόμενη αντίδραση του Spínola, μετασηματίστηκε σε Συμβούλιο της Επανάστασης. Το Συμβούλιο της Επανάστασης με την υποστήριξη του ΚΚΠ έλαβε μια σειρά από ριζοσπαστικά μέτρα κοινωνικού χαρακτήρα, θέτοντας συγχρόνως και τις βάσεις για την εκκαθάριση (saneamento) του κράτους από τα υπολείμματα του αυταρχικού καθεστώτος.

Συγκεκριμένα, ενώ οι τρεις πρώτες μεταβατικές κυβερνήσεις (Μάιος 1974-Μάρτιος 1975) έθεσαν τα θεμέλια του εκδημοκρατισμού (πολυκομματισμός, κατάργηση της λογοκρισίας, διάλυση της μυστικής αστυνομίας και ελεύθερα συνδικάτα) και προετοίμασαν το έδαφος για τη διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών, οι δύο επόμενες μεταβατικές κυβερνήσεις (Μάρτιος-Σεπτέμβριος 1975) προσέδωσαν στην πολιτική αλλαγή έντονο κοινωνικό χαρακτήρα: εθνικοποιήσεις τραπεζών και βιομηχανιών, κυβερνητικός έλεγχος του τύπου και απαλλοτρίωση της γης. Ωστόσο, η κοινωνική ανατροπή στην Πορτογαλία δεν προχώρησε. Ο επαναστατικός μαξιμαλισμός και η εξάρτηση των κομμάτων από το στρατό οδήγησαν στη διάσπαση της συμμαχίας ΚΕΔ/ΚΚΠ και σε κενό εξουσίας. Το Σεπτέμβριο του 1975, η ηγεμονία του στρατιωτικού κινήματος πέρασε στα χέρια των μετριοπαθών αξιωματικών, ενώ ο πολιτικός ρόλος του ΚΚΠ, εξαιτίας των αντιδημοκρατικών του ελιγμών, περιθωριοποιήθηκε. Η έκτη μεταβατική κυβέρνηση κινήθηκε μακριά από την ανατροπή των σχέσεων ιδιοκτησίας, δημιουργώντας τις προϋποθέσεις για την εγκαθίδρυση μιας αστικής δημοκρατίας δυτικού τύπου.

Στην Πορτογαλία, το δημοκρατικό καθεστώς δε σταθεροποιήθηκε πριν από τις 22 Ιουλίου 1976, όταν σχηματίστηκε η πρώτη συνταγματική κυβέρνηση, αφού είχαν προηγηθεί οι βουλευτικές εκλογές (25/4/1976), υπό την κοινή ηγεσία του στρατηγού Ramalho Eanes, ενός κεντροαριστερού προέδρου, και του Mario Soares, ενός σοσιαλιστή πρωθυπου-

---

23. Jaime Semprun, 1975, *Κοινωνικός Πόλεμος στην Πορτογαλία*, Αθήνα, Διεθνής Βιβλιοθήκη.

γού.²⁴ Η περίοδος μετά τις λεγόμενες *εκλογές της μετάβασης* (εκλογές για Συνταγματική Εθνοσυνέλευση), στις 25 Απριλίου 1975, υπήρξε κρίσιμη για το χαρακτήρα και το περιεχόμενο του εκδημοκρατισμού. Το 12,5% του ΚΚΠ έδειξε ότι μια συντηρητική δημοκρατική λύση ήταν πολιτικά η πλέον εφικτή. Μια νέα συμμαχία μεταξύ σοσιαλδημοκρατών και σοσιαλιστών (Mario Soares) και μια παράλληλη συμμαχία μέσα στο στρατό μεταξύ των μη κομμουνιστών και μετριοπαθών αξιωματικών (Melo Antunes) άλλαξαν άρδην την κατάσταση. Στις 25 Νοεμβρίου 1975, το μετριοπαθές τμήμα του στρατού, με αρχηγό το συνταγματάρχη Eanes, τον μετέπειτα στρατηγό/πρόεδρο, που στήριξε την κυβέρνηση της δημοκρατικής σταθεροποίησης του Mario Soares, ήλεγχε πλήρως την εξουσία.

Ως συμπέρασμα μπορούμε να πούμε ότι, αν και το συντηρητικό αποτέλεσμα των δύο πρώτων εκλογικών αναμετρήσεων οδήγησε στην πολιτική ισχυροποίηση της μετριοπαθούς λύσης, υποτάσσοντας την επαναστατική τάση της πορτογαλικής μετάβασης στην εκλογική, οι ένοπλες δυνάμεις κατάφεραν να εξασφαλίσουν σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1976 έναν καθοριστικό ρόλο στη μετέπειτα πορεία του εκδημοκρατισμού. Το Συμβούλιο της Επανάστασης διατηρήθηκε ως συμβουλευτικό όργανο δίπλα στον ΠτΔ, ενώ συγχρόνως απέκτησε τη σημαντική εξουσία να κρίνει τη συνταγματικότητα των πράξεων της Βουλής.²⁵ Η ολοκλήρωση της δημοκρατικής μετάβασης στην Πορτογαλία βρήκε συνεπώς το στρατό να εγγυάται την απριλιανή βούληση του ΚΕΔ για τη ρήξη με τις δομές του παλαιού καθεστώτος.

3.2. Η περίπτωση της Ελλάδας

Ο ρόλος του στρατού στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης αποτελεί συνάρτηση του ελληνικού νεοπραιτοριανισμού: του *μετεμφυλιακού κράτους των εθνικοφρόνων*. Το κράτος των εθνικοφρόνων ήταν το

24. Nancy Bermeo, 1988, «Regime Change and Its Impact on Foreign Policy: The Portuguese Case», *Journal of Modern Greek Studies*, Vol. 6, No 1, 7-25, σ. 8 κ.ε..

25. Kenneth Maxwell, 1982, «The Emergence of Portuguese Democracy», στο John H. Herz (ed.), *From Dictatorship to Democracy. Coping with the Legacies of Authoritarianism and Totalitarianism*, Westport-London, Greenwood Press, σ. 236 κ.ε., και Kenneth Maxwell, 1986, «Regime Overthrow and the Prospects for Democratic Transition in Portugal», στο Guillermo O' Donnell, Philippe Schmitter, Laurence Whitehead (eds), *Transitions from Authoritarian Rules: Prospects for Democracy* (Vol. 2: Southern Europe), Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, σ. 120 κ.ε..

κράτος των στρατιωτικών μηχανισμών. Ο καθοριστικός ρόλος των Ελλήνων αξιωματικών στη δομή και την οργάνωση του αστικού μεταπολεμικού κράτους κορυφώθηκε με το στρατιωτικό πραξικόπημα της 21ης Απριλίου 1967. Ο στρατός αποτέλεσε πλέον το μοναδικό κέντρο της πολιτικής και κρατικής εξουσίας.²⁶ Το Κυπριακό άνοιξε το δρόμο για τη Μεταπολίτευση. Το κενό πολιτικής εξουσίας του καθεστώτος Ιωαννίδη και η απειλή μιας πολεμικής σύρραξης με την Τουρκία οδήγησαν το μετριοπαθές τμήμα των ενόπλων δυνάμεων στην καθοριστική για τη δημοκρατική μετάβαση απόφαση της πολιτικοποίησης.²⁷

Μολονότι, στο πλαίσιο της νοτιοευρωπαϊκής συγκριτικής προοπτικής, ο χαρακτήρας της πολιτικής αλλαγής στην Ελλάδα και την Πορτογαλία χαρακτηρίζεται ως *τομή* (*rupture*), αντίθετα με την Ισπανία όπου η μετάβαση από το παλαιό στο νέο καθεστώς δεν προσέλαβε το χαρακτήρα της ρήξης αλλά του *μετασχηματισμού* (*reform*),²⁸ ο ρόλος του στρατού στην ελληνική περίπτωση διαφοροποιείται σημαντικά από

26. Δημήτρης Χαραλάμπης, 1985, *Στρατός και Πολιτική Εξουσία. Η δομή της εξουσίας στην μετεμφυλιακή Ελλάδα*, Αθήνα, Εξάντας, και Δημήτρης Χαραλάμπης, 1989, *Πελαγεϊκές σχέσεις και λαϊκισμός. Η εξωθεσμική συναίνεση στο ελληνικό πολιτικό σύστημα*, Αθήνα, Εξάντας.

27. Σπύρος Μακρής, 1996, *24/7/1974-19/6/1975, Οι Διαδικασίες Συγκρότησης του Μεταπολιτευτικού Πολιτικού Συστήματος* (αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή υποβληθείσα στο Τμήμα Επικοινωνίας και ΜΜΕ του Πανεπιστημίου Αθηνών), Αθήνα, σ. 156 κ.ε..

28. Νίκος Α. Πουλαντζάς, 1977, *Η Κρίση των Δικτατοριών (Πορτογαλία - Ελλάδα - Ισπανία)*, Αθήνα, Παπαζήσης, Beate Kohler, 1982, *Political Forces in Spain, Greece and Portugal*, London, Policy Studies Institute, Π.- Νικηφόρος Διαμαντούρος, 1983, «1974. Η μετάβαση από το αυταρχικό στο δημοκρατικό καθεστώς στην Ελλάδα: Προέλευση και εμνηνεία μέσα από μία νοτιο-ευρωπαϊκή προοπτική», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 49, σ. 52-87, Geoffrey Pridham (ed.), 1984, *The New Mediterranean Democracies. Regime Transition in Spain, Greece and Portugal*, London, Frank Cass, Geoffrey Pridham (ed.), 1986, *Securing Democracy. Political Parties and Democratic Consolidation in Southern Europe*, London, Routledge, Guillermo O' Donnell, Philippe Schmitter, Laurence Whitehead (eds), 1986, *Transitions from Authoritarian Rules: Prospects for Democracy (Four Volumes)*, Baltimore and London, The Johns Hopkins University Press, Στέφανος Πεσμαζόγλου, 1986, «Βίοι Παράλληλοι» στον *Ευρωπαϊκό Νότο. Οι Πολιτικές Δυνάμεις στην Πορτογαλία και την Ισπανία και η Ευρωπαϊκή Ολοκλήρωση*, Θεσσαλονίκη, Παρατηρητής, Diane Ethier (ed.), 1990, *Democratic Transition and Consolidation in Southern Europe, Latin America and Southeast Asia*, London, Macmillan, Ronald H. Chilcote, Stylianos Hadjiyannis, Fred A. Lopez III, Daniel Nataf, Elizabeth Sammis, 1990, *Transitions from Dictatorship to Democracy. Comparative Studies of Spain, Portugal and Greece*, New York, Taylor and Francis, Geoffrey Pridham (ed.), 1991, *Encouraging Democracy. The International Context of Regime Transition in Southern Europe*, Leicester, London, Leicester University Press, και Geoffrey Pridham and Paul G. Lewis (eds), 1996, *Stabilizing Fragile Democracies. Comparing New Party Systems in Southern and Eastern Europe*, London and New York, Routledge.

την αντίστοιχη πορτογαλική. Στην Ελλάδα, την κρίσιμη πρωτοβουλία της πολιτικοποίησης του στρατιωτικού καθεστώτος και της δημοκρατικής μετάβασης ανέλαβαν ανώτατοι αξιωματικοί με συνωμοτικό τρόπο (η *συνωμοσία των στρατηγών*), χωρίς ωστόσο να επιχειρήσουν στρατιωτικό πραξικόπημα. Το «σχίσμα» στις τάξεις των ενόπλων δυνάμεων ανάμεσα στους μετριοπαθείς (soft-liners) και τους σκληροπυρηνικούς (hard-liners) οπαδούς της δικτατορίας οδήγησε στην κατάρρευση της ανύπαρκτης κυβέρνησης Ανδρουτσόπουλου και στο κενό πολιτικής εξουσίας της 23ης Ιουλίου 1974. Η «ομάδα των στρατηγών», απαρτιζόμενη από τους αρχηγούς των τεσσάρων επιτελείων, σε συνεργασία με τον πρόεδρο του καθεστώτος Ιωαννίδη, στρατηγό Φαίδωνα Γκιζίκη, αφού εξουδετέρωσε την «ομάδα Ιωαννίδη», κάλεσε πολιτικούς αρχηγούς και επιφανείς προσωπικότητες από το χώρο της προδικτατορικής κεντροδεξιάς να αναλάβουν προσωρινά την εξουσία και να οδηγήσουν την Ελλάδα στη δημοκρατική νομιμότητα. Η *σύσκεψη των πολιτικών*, το μεσημέρι της 23ης Ιουλίου 1974, κατέληξε αρχικά στη «λύση Κανελλόπουλου-Μαύρου». Ωστόσο, μέχρι να αρχίσει η δεύτερη φάση της σύσκεψης, και ενόσω οι Κανελλόπουλος-Μαύρος είχαν αποχωρήσει για τις απαραίτητες διαβουλεύσεις του σχηματισμού της πρώτης μεταβατικής κυβέρνησης, οι στρατηγοί, ο πρόεδρος Γκιζίκης και ο Ε. Αβέρωφ αποφάσισαν να καλέσουν από το Παρίσι τον Κ. Καραμανλή (βλ. Σχήμα 1).

Η *λύση Καραμανλή* καθορίστηκε σε μεγάλο βαθμό από το ρόλο του στρατού. Δεν είναι τυχαίο ότι ο Καραμανλής στην πρώτη φάση της μετάβασης (24/7/1974-17/11/1974) διατήρησε στη θέση του προσωρινού ΠτΔ τον στρατηγό Γκιζίκη, ενώ με τη βοήθεια των Αβέρωφ και Γκίκα, ανθρωπών με ουσιαστικές προσβάσεις στις τάξεις του μετεμφυλιακού στρατού, που ενεργούσαν καθ' όλη τη διάρκεια του εκδημοκρατικού από τα κρίσιμα πόστα των υπουργείων άμυνας και δημόσιας τάξης αντίστοιχα, εξουδετέρωσε σε διάστημα λιγότερο από τρεις μήνες (24/7-23/10/1974) τις αντιδράσεις τόσο της «ομάδας Ιωαννίδη» όσο και του τμήματος εκείνου της «ομάδας των στρατηγών» (Μπονάνος-Γαλατσάνος), που δημιουργούσε εξαρχής προσκόμματα στην ομαλή έκβαση της δημοκρατικής μετάβασης.²⁹ Στην Ελλάδα, η βαθιά κρίση των δομών

29. Σπύρος Μακρής, *24/7/1974-19/6/1975, Οι Διαδικασίες Συγκρότησης ...*, ό.π., σσ. 156 κ.ε. και 215 κ.ε.. Βλ., επίσης, Σταύρος Ψυχάρης, 1975, *Τα Παρασκήνια της Αλλαγής*, Αθήνα, Παπαζήσης, Σταύρος Π. Ψυχάρης, 1976, *Οι 70 κρίσιμες ημέρες*, Αθήνα, Παπαζήσης, Constantine P. Danopoulos, *Warriors ...*, ό.π., σ. 119 κ.ε., και P. Nikiforos Diamandouros, «Regime Change and the Prospects for Democracy in Greece: 1974-1983», στο Guillermo O'Donnell, Philippe Schmitter, Laurence Whitehead (eds), *Transitions ...* (Vol. 2: Southern Europe), ό.π., σ. 135 κ.ε..

εξουσίας του μετεμφυλιακού κράτους και η εθνική συγκυρία της πολιτικής αλλαγής της 24ης Ιουλίου 1974 δημιούργησαν για πρώτη φορά ένα αρνητικό και μη αναστρέψιμο κλίμα στη μακρά επεμβατική παράδοση των ενόπλων δυνάμεων. Ο ρόλος του στρατού συνεπώς ήταν συγκεκριμένος, πολιτικά καθορισμένος και με ημερομηνία λήξεως.

3.3. Η περίπτωση της Ισπανίας

Στην Ισπανία, μετά το θάνατο του Franco, το Νοέμβριο του 1975, ήταν φανερό ότι κάθε εγχείρημα δημοκρατικής μετάβασης έπρεπε να έχει πρωτίστως την έγκριση του στρατού. Ο βασιλιάς Juan Carlos στη διάρκεια της πρώτης μεταβατικής φάσης (1975-1976) χρησιμοποίησε τους μηχανισμούς του αυταρχικού καθεστώτος, προκαλώντας την έντονη επιφυλακτικότητα της αντιπολίτευσης.³⁰ Ωστόσο, ενώ στην Πορτογαλία οι συμφωνίες μεταξύ ΚΕΔ και πολιτικών κομμάτων διευκόλυναν τις διαδικασίες του εκδημοκρατισμού, στην Ισπανία όπως και στην Ελλάδα δεν υπήρξε παρόμοια συμφωνία μεταξύ στρατιωτικών και πολιτικών ελίτ, με αποτέλεσμα οι μεταβατικές κυβερνήσεις να ασκήσουν εξουσία χωρίς ιδιαίτερους περιορισμούς από τις ένοπλες δυνάμεις.³¹

Η Nancy Bermeo γράφει ότι είναι δύσκολο να καθορίσουμε με ακρίβεια πότε αρχίζει η δημοκρατική μετάβαση στην Ισπανία. Βέβαια, η πλειονότητα των πολιτικών επιστημόνων συμφωνεί ότι η αποκατάσταση της δημοκρατίας, παρότι από τα τέλη της δεκαετίας του 1950 η Ισπανία είχε ήδη πραγματοποιήσει ένα «φιλελεύθερο άνοιγμα» (*apertura*: opening), εγκαινιάστηκε στις 20 Νοεμβρίου 1975, με αφορμή το θάνατο του Franco.³² Η πρώτη φάση της δημοκρατικής μετάβασης ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του 1976. Το Δεκέμβριο του 1975, λίγες μέρες μετά το θάνατο του Ισπανού δικτάτορα, ο βασιλιάς Juan Carlos, κεντρικό πρόσωπο της μετάβασης, όπως ο Καραμανλής στην Ελλάδα, διόρισε την πρώτη μεταβατική κυβέρνηση, με πρόεδρο τον Agias Navarro, τον τελευταίο πρωθυπουργό του φρανκικού καθεστώτος. Η συμβολική της συνέχειας με το παλιό καθεστώς στην ισπανική περίπτωση ήταν εμφανής. Η κυβέρνηση

30. Pedro Vilanova, «Spain: The Army and the Transition», στο David S. Bell (ed.), *Democratic ...*, ό.π., σ. 155.

31. Felipe Agüero, «Democratic Consolidation and the Military in Southern Europe and South America», στο Richard Gunther, P. Nikiforos Diamandouros and Hans-Jürgen Puhle (eds), *The Politics of Democratic ...*, ό.π., σ. 150 κ.ε..

32. Nancy Bermeo, 1987, «Redemocratization and Transition Elections. A Comparison of Spain and Portugal», *Comparative Politics*, Vol. 19, No 2, 213-231, σ. 218.

ση Navarro διήρκεσε έξι μήνες, απολαμβάνοντας τη συμπάθεια της ιεραρχίας των ενόπλων δυνάμεων, η οποία εκπροσωπούταν στην κυβέρνηση με τα τρία στρατιωτικά υπουργεία.

Η επόμενη μεταβατική/μοναρχική κυβέρνηση, που σχηματίστηκε στις 3 Ιουλίου 1976, με πρωθυπουργό τον Adolfo Suárez, εγκαινίασε τη δεύτερη φάση της δημοκρατικής μετάβασης. Ο μετριοπαθής Suárez συναντήθηκε το Σεπτέμβριο του ίδιου χρόνου με τη στρατιωτική ηγεσία και υποσχέθηκε στους αξιωματικούς να μην προχωρήσει στη νομιμοποίηση του ΚΚΙ. Ωστόσο, τον Ιούνιο του 1977, οι πρώτες εθνικές εκλογές, οι λεγόμενες *εκλογές της μετάβασης*, πραγματοποιήθηκαν με το ΚΚΙ. Η αντίδραση στις τάξεις του στρατού εκφράστηκε σε ανώτατο επίπεδο με τις παραιτήσεις του στρατηγού De Santiago και του ναυάρχου Pita de Veiga.³³

Η νομιμοποίηση του ΚΚΙ, τον Απρίλιο του 1977, σηματοδότησε την υπαγωγή των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική εξουσία. Μετά τις εκλογές της μετάβασης,³⁴ η πορεία του εκδημοκρατισμού εισήλθε σε μια τρίτη φάση, στη φάση της συνταγματικής διαμόρφωσης του νέου δημοκρατικού πολιτικού συστήματος.³⁵ Η περίοδος ωστόσο από τη δημοσίευση του συντάγματος, το Δεκέμβριο του 1978, μέχρι την εκδήλωση του στρατιωτικού πραξικοπήματος της 23ης Φεβρουαρίου 1981, όταν ο συνταγματάρχης Tejero κατέλαβε το κοινοβούλιο, χωρίς τελικά το σχέδιο για την κατάληψη της Μαδρίτης με άρματα μάχης να πετύχει, λόγω της αντίστασης των δημοκρατικών αξιωματικών, της κινητοποίησης των δημοκρατικών δυνάμεων και της αποφασιστικής στάσης του Juan Carlos, υπήρξε κρίσιμη για τις σχέσεις πολιτικής-στρατού και κατ' επέκταση για την τύχη του εκδημοκρατισμού και της δημοκρατικής σταθεροποίησης. Ανάμεσα στα 1979 και 1982 εκδηλώθηκε μια σειρά από σοβαρά στρατιωτικά επεισόδια (Operation Galaxia, υπόθεση Atares κ.ά.), τα οποία δοκίμασαν σε μεγάλο βαθμό τα θεμέλια της νέας ισπανικής δημοκρατίας.³⁶

33. Pedro Vilanova, «Spain: The Army and the Transition», στο David S. Bell (ed.), *Democratic ...*, ό.π., σ. 156. Για το ΚΚΙ και τη δημοκρατική μετάβαση, βλ. Eusebio Mujál-León, 1983, *Communism and Political Change in Spain*, Bloomington, Indiana University Press, σ. 132 κ.ε..

34. Για τις εκλογές της μετάβασης στην Ισπανία, βλ. Nancy Bermeo, «Redemocratization ...», *Comparative Politics*, ό.π., σ. 213 κ.ε., και Jose Maravall, 1982, *The Transition to Democracy in Spain, London and Canberra*, Croom Helm.

35. Edward Malefakis, «Spain and Its Francoist Heritage», στο John H. Herz (ed.), *From Dictatorship to Democracy ...*, ό.π., σ. 225 κ.ε..

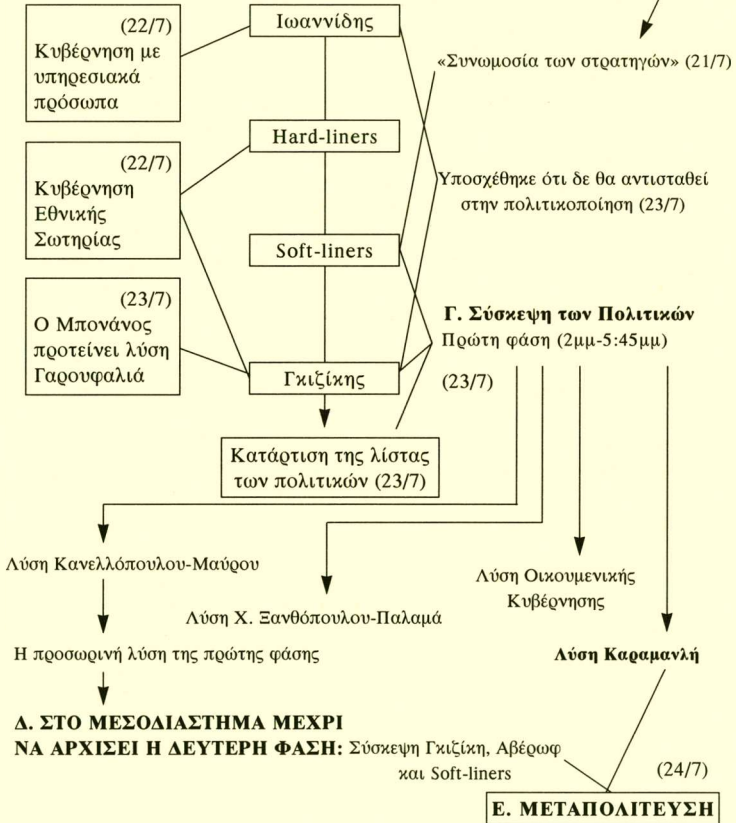
36. Pedro Vilanova, «Spain: The Army and the Transition», στο David S. Bell (ed.), *Democratic ...*, ό.π., σ. 157 κ.ε..

ΣΧΗΜΑ 1
Τα στάδια της Μεταπολίτευσης

A. Η ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΣΥΓΚΥΡΙΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΒΑΣΗΣ (15-20/7/1974)

Πραξικόπημα κατά του Μακάριου στην Κύπρο / Εισβολή των Τούρκων / Επιστράτευση / Κενό πολιτικής εξουσίας / Αδυναμία κήρυξης πολέμου

B. ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟΥ ΙΩΑΝΝΙΔΙΚΟΥ ΚΑΘΕΣΤΩΤΟΣ

Πηγή: Σπύρος Μακρής.

4. ΠΟΛΙΤΙΚΟΣ ΕΛΕΓΧΟΣ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΗ ΣΤΑΘΕΡΟΠΟΙΗΣΗ ΣΤΗ ΝΟΤΙΑ ΕΥΡΩΠΗ

Η υπαγωγή των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική εξουσία αποτελεί μία από τις κορυφαίες κατακτήσεις της Γαλλικής Επανάστασης. Τα κράτη-έθνη της ευρωπαϊκής δύσης οικοδομήθηκαν πάνω στο πραγματικό και συνταγματικό προβάδισμα του «πολιτικού» χαρακτήρα του νεωτερικού κράτους έναντι του «στρατιωτικού». Η ανάθεση της διοίκησης του στρατού στους δημοκρατικά εκλεγμένους φορείς της πολιτικής εξουσίας και ο κοινοβουλευτικός έλεγχος της οργάνωσης/χρηματοδότησης του στρατεύματος συνθέτουν την έννοια της αρχής του πολιτικού ελέγχου.³⁷ Στις δημοκρατικές μεταβάσεις της Νότιας Ευρώπης το δόγμα του πολιτικού ελέγχου συναρτάται άμεσα με ένα σύνθετο πλέγμα κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών παραγόντων. Συγκεκριμένα, το ζήτημα του στρατού διατρέχει κάθετα τις διεργασίες *εκσυγχρονισμού* (modernization) και των τριών χωρών τους δύο τελευταίους αιώνες.

Η αρχή του πολιτικού ελέγχου, γράφει ο F. Agüero, επιτυγχάνεται μέσω μιας σύνθετης διαδικασίας: i) απομάκρυνση των ισχυρών θέσεων εξουσίας από το χώρο των ενόπλων δυνάμεων, ii) υπαγωγή της διοίκησης του στρατού στην πολιτική εξουσία, iii) εξάλειψη κάθε παράδοσης στρατιωτικού επεμβατισμού, και iv) αποδοχή εκ μέρους των στρατιωτικών της εθνικής αμυντικής πολιτικής.³⁸ Δεν είναι τυχαίο ότι η ανωτέρω διαδικασία πειθαρχησης/ενσωμάτωσης των ενόπλων δυνάμεων στην πολιτική εξουσία θεωρείται και ως ένας ελάχιστος ορισμός της δημοκρατίας. Ο S. P. Huntington από την πλευρά του θεωρεί ότι με βάση τα δεδομένα της «νέας παγκόσμιας τάξης» η αρχή του πολιτικού ελέγχου συνεπάγεται τέσσερα κυρίως πράγματα: i) ένα υψηλό επίπεδο στρατιωτικού επαγγελματισμού και αναγνώριση εκ μέρους των αξιω-

37. Νίκος Κ. Αλιβιζάτος, 1987, *Η Συνταγματική Θέση των Ενόπλων Δυνάμεων. I. Η Αρχή του Πολιτικού Ελέγχου*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Ν. Σάκκουλας, σ. 33 κ.ε.. Ο Huntington χρησιμοποιεί τον όρο «αντικειμενικός πολιτικός έλεγχος» (objective civilian control), διακρίνοντας τις σχέσεις πολιτικής-στρατού σε δύο είδη ελέγχου: i) τον «υποκειμενικό έλεγχο», όπου ο στρατός καλείται να αποδεχθεί και να ενσωματωθεί στην κρατούσα πολιτική ιδεολογία, και ii) τον «αντικειμενικό έλεγχο», όπου από την πολιτεία επιχειρείται η δημιουργία ενός χώρου επαγγελματικής αυτονομίας για τους στρατιωτικούς, που τους διατηρεί μακριά από ιδεολογικές εμπλοκές· βλ. Θάνος Βερέμης, Samuel Finer, Alfred Stepan, Eric Nordlinger (επιμέλεια-κείμενα), *Στρατός ...*, ό.π., σ. 8.

38. Felipe Agüero, «Democratic Consolidation and the Military in Southern Europe and South America», στο Richard Gunther, P. Nikiforos Diamandouros and Hans-Jürgen Puhle (eds), *The Politics ...*, ό.π., σ. 126.

ματικών των ορίων της επαγγελματικής τους αρμοδιότητας, ii) την αποτελεσματική υπαγωγή των στρατιωτικών στους πολιτικούς αρχηγούς, οι οποίοι λαμβάνουν τις κρίσιμες αποφάσεις της εξωτερικής και αμυντικής πολιτικής, iii) την αναγνώριση και την αποδοχή εκ μέρους της πολιτικής ηγεσίας ενός χώρου επαγγελματικής αρμοδιότητας και αυτονομίας του στρατού, και iv) ως αποτέλεσμα όλων των παραπάνω, την ελαχιστοποίηση του στρατιωτικού επεμβατισμού στην πολιτική και του πολιτικού επεμβατισμού στο χώρο του στρατού.³⁹

Συνήθως, σαφείς δείκτες της πραγμάτωσης της αρχής του πολιτικού ελέγχου θεωρούνται η συνταγματική κατοχύρωση των προνομίων της εκτελεστικής εξουσίας να εκπονεί και να εφαρμόζει απρόσκοπτα τη στρατιωτική της πολιτική, η νομική θωράκιση και ενίσχυση των πολιτικών φορέων/θεσμών λήψης των αποφάσεων που αφορούν κρίσιμα στρατιωτικά ζητήματα, όπως ο αμυντικός προϋπολογισμός, η αναθεώρηση του στρατιωτικού κώδικα κ.λπ., και η απουσία επεισοδίων στο στρατό εξαιτίας της κυβερνητικής πολιτικής στον τομέα της άμυνας.

Στην Πορτογαλία, η συνταγματική αναθεώρηση του 1982 έθεσε τέρμα στη στρατιωτική κηδεμονία των μεταδικτατορικών κυβερνήσεων, εφοδιάζοντας το νέο δημοκρατικό σύστημα με ένα ισχυρό θεσμικό πλαίσιο πραγμάτωσης της αρχής του πολιτικού ελέγχου. Το Επαναστατικό Συμβούλιο καταργήθηκε και η λειτουργία των κοινοβουλευτικών θεσμών αναβαθμίστηκε. Ωστόσο, η κρίσιμη συνταγματική αναθεώρηση του 1982 δεν ευδοκίμησε πριν από την τελευταία δεκαετία, εφόσον μόνο τότε το υπουργείο εθνικής άμυνας κατάφερε να προωθήσει τον εκσυγχρονισμό των ενόπλων δυνάμεων.⁴⁰

Η πειθαρχηση/ενσωμάτωση του στρατού στην ελληνική περίπτωση, αντίθετα με τις δύο ιβηρικές, υπήρξε αποτελεσματικότερη, εφόσον πραγματοποιήθηκε σε διάστημα λιγότερο του ενός χρόνου. Από τις 24 Ιουλίου 1974 μέχρι τις 19 Ιουνίου 1975 – περίοδο της Μεταπολίτευσης –, οι ένοπλες δυνάμεις τέθηκαν σταδιακά, σε όλα τα επίπεδα, υπό τον

39. Samuel P. Huntington, «Reforming Civil-Military Relations», στο Larry Diamond and Mare F. Plattner (eds), *Civil-Military ...*, ό.π., σ. 3 κ.ε..

40. Thomas C. Braneau, Alex Macleod, *Politics ...*, ό.π., σσ. 16 κ.ε. και 118 κ.ε., και Felipe Agüero, «Democratic Consolidation and the Military in Southern Europe and South America», στο Richard Gunther, P. Nikiforos Diamandouros and Hans-Jürgen Puhle (eds), *The Politics ...*, ό.π., σ. 131 κ.ε.. Για το πορτογαλικό Σύνταγμα του 1976/82/89, βλ. Κώστας Μαυριάς, Αντώνης Παντελής, 1990, *Συνταγματικά Κείμενα Ελληνικά και Ξένα*, Αθήνα-Κομοτηνή, Αντ. Σάκουλας, σ. 705 κ.ε..

πλήρη έλεγχο των κυβερνήσεων του Κ. Καραμανλή.⁴¹ Το Σύνταγμα του 1975 κατοχύρωσε πανηγυρικά την αρχή του πολιτικού ελέγχου, προβλέποντας ότι η διοίκηση των ενόπλων δυνάμεων «ασκεί η Κυβέρνηση» (άρθρο 45 εδ. α').⁴² Η διαδικασία ωστόσο της απόκτησης του πολιτικού ελέγχου πάνω στο στρατεύμα ολοκληρώθηκε εν μέρει τον Αύγουστο του 1977, με την ψήφιση του νέου οργανωτικού νόμου για τις ένοπλες δυνάμεις (Ν. 660/77).⁴³

Στην Ισπανία, η υπαγωγή του στρατού στην πολιτική εξουσία σηματοδοτήθηκε από τη νομιμοποίηση του ΚΚ. Μετά τις εκλογές της μετάβασης ακολούθησε η περίοδος της επεξεργασίας και της λαϊκής έγκρισης του νέου ισπανικού Συντάγματος.⁴⁴ Σύμφωνα με το νέο Σύνταγμα, την ανώτατη εποπτεία των ενόπλων δυνάμεων θα ασκούσε στο εξής ο βασιλιάς (άρθρο 62 εδ. η'), ενώ η κυβέρνηση θα κατεύθυνε τη διοίκηση του στρατού και την άμυνα (άρθρο 97). Η τελευταία φάση της δημοκρατικής μετάβασης ολοκληρώθηκε με το αποτυχημένο πραξικόπημα της 23ης Φεβρουαρίου 1981 και τις εκλογές του 1982, που έφεραν στην εξουσία το κόμμα των Σοσιαλιστών.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Στην Πορτογαλία, το εγχείρημα της μετάβασης και οι μεταβατικές κυβερνήσεις ελέγχθηκαν πλήρως από το στρατό. Οι ένοπλες δυνάμεις διατήρησαν μια συνεχή και υψηλή παρουσία σε όλες τις διεργασίες

41. Σπύρος Μακρής, *24/7/1974-19/6/1975, Οι Διαδικασίες ...*, ό.π., σ. 251 κ.ε..

42. Νίκος Α. Αλιβιζάτος, *Η Συνταγματική ...*, ό.π., σ. 111 κ.ε..

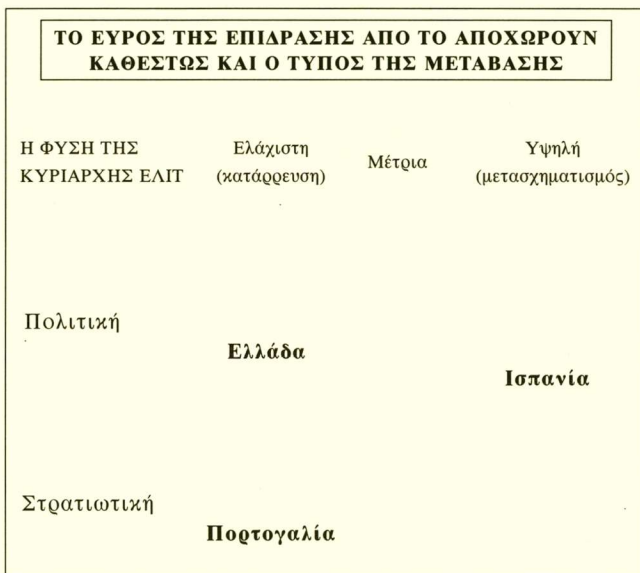
43. Στο ίδιο, σ. 111 κ.ε.. Βλ., επίσης, Πάνος Α. Λουκάκος, 1980, «Ο έλεγχος της Πολιτικής Εξουσίας πάνω στις Ένοπλες Δυνάμεις», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 9, σ. 35-42, Δημήτρης Χαράλαμπος, 1983, «Η θέση του στρατού στη δομή της κρατικής εξουσίας στην Ελλάδα μετά το δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο», *Θέσεις*, τ. 4, σ. 103-124, Νίκος Αλιβιζάτος, 1983, «Κρατική εξουσία και πολιτικοί θεσμοί», *Σύγχρονα Θέματα*, τ. 16, σ. 17-39, Thanos Veremis, 1983, «Security Considerations and Civil-Military Relations in Post-war Greece», στο Richard Clogg (ed.), *Greece in the 1980s*, London, Macmillan, σ. 173 κ.ε., Constantine P. Danopoulos, *Warriors and Politicians ...*, ό.π., σ. 130 κ.ε., Ανέστης Ταρπάκος, 1984, «Σταθερότητα και μεταλλαγές στο καθεστώς και τη φυσιογνωμία του στρατού», *Θέσεις*, τ. 7, σ. 113-128, Χρήστος Θεοχαράς, 1985, «Εν ονόματι του Έθνους. Ο εκσυγχρονισμός του στρατιωτικού μηχανισμού και οι παρεμβάσεις της Αριστεράς», *Θέσεις*, τ. 10, σ. 69-79, και Thanos Veremis, 1993, «Defence and Security Policies under PASOK», στο Richard Clogg (ed.), *Greece 1981-1989. The Populist Decade*, London, Macmillan, σ. 181 κ.ε..

44. Βασίλης Πετρισόπουλος, Νίνα Σακκά-Νικολοπούλου, 1980, «Το Νέο Σύνταγμα της Ισπανίας», *ΤοΣ, Έτος ΣΤ'*, τ. 3, σ. 577-639.

της εγκαθίδρυσης του νέου πολιτικού συστήματος. Η Πορτογαλία εξάλλου είναι η μόνη περίπτωση μεταξύ των χωρών της Νότιας Ευρώπης που η φάση της δημοκρατικής σταθεροποίησης συνδέθηκε στενά με την παρουσία ενός στρατηγού στη θέση του ΠτΔ (Eanes), ενός ανώτατου αξιωματικού, που διατήρησε συγχρόνως και το αξίωμα του αρχηγού των ενόπλων δυνάμεων (βλ. Σχήμα 2).

ΣΧΗΜΑ 2

Μεταβάσεις από ανταρχικά καθεστώτα

Πηγή: Felipe Agüero.

Σημείωση: Η παραπάνω ταξινόμηση συνδυάζει δύο διαστάσεις: I) τη διάσταση του εύρους της επίδρασης του ανταρχικού καθεστώτος στη μετάβαση, και II) τη διάσταση του πολιτικού ή στρατιωτικού χαρακτήρα της ελίτ που ελέγχει το εγχείρημα του εκδημοκρατισμού. Η ταξινόμηση αυτή είναι εξαιρετικά χρήσιμη, εφόσον αποτυπώνει με συγκριτική σαφήνεια το ρόλο του στρατού στις δημοκρατικές μεταβάσεις της Νότιας Ευρώπης.

Στην Ελλάδα, ο στρατός, παρότι έθεσε αρχικά τις βάσεις για μια εκ δεξιών έξοδο από τη δικτατορία, τέθηκε σχετικά γρήγορα υπό τον πλήρη έλεγχο των συντηρητικών πολιτικών παραγόντων της δημοκρατικής μετάβασης. Σε διάστημα λιγότερο του ενός χρόνου οι ένοπλες δυνάμεις επανήλθαν στους στρατώνες, απομακρύνθηκαν από τον ευαίσθητο χώρο της Αττικής και περιήλθαν χωρίς να προβάλουν καμία ιδιαίτερη αντίσταση στις διαταγές των κυβερνήσεων Καραμανλή. Συνοψίζοντας, πρέπει να πούμε ότι σημαντικό ρόλο στην ταχεία ενσωμάτωση/πειθάρχηση του στρατού στην πολιτική εξουσία έπαιξαν αφενός το Κυπριακό, αφετέρου η ίδια η δυναμική προσωπικότητα του Κ. Καραμανλή.

Στην Ισπανία, οι διεργασίες του εκδημοκρατισμού συντελέστηκαν, αντίθετα με την πορτογαλική περίπτωση και εν μέρει πλησιέστερα στην ελληνική, χωρίς την άμεση επέμβαση του στρατού και ενίοτε χωρίς την έγκρισή του. Μολονότι οι στρατιωτικοί διατήρησαν σημαντικές θέσεις στις μεταβατικές κυβερνήσεις της μοναρχίας, οι ένοπλες δυνάμεις δεν αποτέλεσαν μέρος του «σκληρού πυρήνα» των παραγόντων της δημοκρατικής μετάβασης.

Τέλος, όσον αφορά την πραγμάτωση της αρχής του πολιτικού ελέγχου, ενώ στην Πορτογαλία οι ένοπλες δυνάμεις απομακρύνθηκαν σταδιακά από την κρατική εξουσία, στην Ισπανία και την Ελλάδα οι στρατιωτικοί δεν κατάφεραν να παίξουν πρωταγωνιστικό ρόλο στις κρίσιμες διεργασίες του εκδημοκρατισμού.